

Udenrigsministeriet: Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966 – Bind I: Fremstilling

5. Grønlands særlige stilling under Den nordatlantiske Traktat (side 67-72)

KAPITEL V

Grønlands særlige stilling under Den nordatlantiske Traktat

I begyndelsen af 1941 var krigsbegivenhederne i Atlanterhavet inde i en udvikling, der gav grund til at befrygte, at Tyskland skulle forsøge at foretage en militær besættelse af Grønland. For at undgå dette og for at sikre dels Grønland og det amerikanske kontinent dels Grønlands bevarelse under dansk suverænitet tilbød Amerikas forenede Stater – der på dette tidspunkt endnu ikke var inddraget i verdenskrigen – at overtage ansvaret for Grønlands forsvar. Efter forhandlinger undertegnedes den 9. april 1941 i Washington en overenskomst mellem den danske gesandt Henrik Kauffmann og De forenede Staters udenrigsminister. Overenskomsten, i hvilken den amerikanske regering på ny bekræftede, at den anerkendte og respekterede Danmarks suverænitet over Grønland, gav De forenede Stater ret til at etablere forsvarsanlæg i Grønland. Overenskomsten skulle ifølge dens artikel X forblive i kraft »indtil der er enighed om, at de nuværende farer for det amerikanske kontinents fred og sikkerhed er ophørt«. Til den tid skulle der ifølge artikel X finde forhandling sted mellem de to regeringer om overenskomstens ændring eller ophør. Når en sådan forhandling havde fundet sted, havde hver af parterne ret til med 12 måneders varsel at bringe overenskomsten til ophør (bilag 97).

I en den 12. april 1941 af udenrigsministeriet gennem Ritzaus Bureau udsendt meddelelse hed det, at overenskomsten ikke havde folkeretlig gyldighed, da den var blevet til uden den danske regerings medvirken eller kundskab, men efter Danmarks befrielse meddelte rigsdagen på sit første ordinære møde den 16. maj 1945 enstemmigt samtykke til overenskomsten.

I tiden efter Tysklands kapitulation skete der en væsentlig reduktion i de amerikanske styrker i Grønland, og efterhånden som det nødvendige danske personel blev uddannet, overtog Danmark gradvis bemanningen af de under krigen amerikansk drevne meteorologiske stationer og dermed driften af den grønlandske vejrmeldetjeneste, hvoraf den transatlantiske luftfarts sikkerhed afhang.

I den atmosfære af usikkerhed, der var betegnende for den internationale situation i de første år efter 1945, stillede De forenede Stater sig dog tøvende over for tanken om helt at give afkald på benyttelsen af alle de under krigen etablerede forsvarsanlæg i Grønland. Denne tøvende holdning blev stadig tydeligere, efterhånden som modsætningsforholdet mellem de tidligere allierede stormagter uddybedes. Den samme virkning havde den voksende erkendelse af den betydning, som den militærtekniske udvikling ville give de arktiske egne for forsvaret af Amerika i en eventuel fremtidig storkrig.

Som et led i normaliseringen efter krigen var det den danske regerings hensigt at

få bragt overenskomsten til ophør. Efterhånden som forsvaret blev genopbygget, forekom det at skulle blive muligt for Danmark atter helt at overtage håndhævelsen af den danske suverænitet over Grønland. Dette ville stemme bedst overens med rent nationale synspunkter og Danmarks neutralitetspolitik i relation til stormagterne.

Efter at spørgsmålet om overenskomstens ophævelse i et års tid havde været genstand for indledende drøftelser mellem danske og amerikanske myndigheder, overgav den danske ambassadør i Washington Henrik Kauffmann den 27. maj 1947 den amerikanske regering en note indeholdende en anmodning om, at den i overenskomstens artikel X forudsatte forhandling mellem de to regeringer snarest fandt sted. I det mundtlige svar, som den amerikanske regering afgav samme dag, bekræftedes det, at man var »rede til når som helst med den danske regering at diskutere hele Grønlands-spørgsmålet med det formål at finde frem til en løsning, der er overensstemmende med bogstaven og ånden i De forenede Nationers Pakt, og som tager i betragtning dansk suverænitet over Grønland såvel som De forenede Staters og den vestlige Hemisfæres forsvarsinteresser«. Den danske note af 27. maj 1947 og det amerikanske svar blev indledningen til en forhandlingsfase, hvor de danske bestræbelser fortsat var rettet mod at udvirke, at den amerikanske militære virksomhed gradvis blev afviklet eller overtaget af danske myndigheder.

I besvarelse af en forespørgsel om de opnåede resultater redegjorde udenrigsminister Gustav Rasmussen den 18. november 1948 i folketinget for, i hvilket omfang De forenede Staters virksomhed i Grønland allerede var bragt til ophør. Udenrigsministeren oplyste samtidig, at de amerikanske myndigheder på Grønlands vestkyst fortsat opretholdt to flyvepladser (Bluie West I og VIII – senere benævnt Narssarssuaq og Søndre Strømfjord), to radiopejlestationer og en depotstation. På Grønlands østkyst var alle de amerikanske stationer blevet rømmet (bilag 98).

Under forhandlingerne i 1948-49 om et skandinavisk forsvarsforbund var det ikke forudsat, at forbundets garantibestemmelser skulle omfatte et angreb på Grønland.

Der er i kapitel I redegjort for de sonderinger, som den danske regering foretog i vestlige hovedstæder i begyndelsen af februar 1949 for at vinde forståelse for planerne om et skandinavisk forsvarsforbund. Under sine bestræbelser i så henseende konstaterede ambassadør Henrik Kauffmann i Washington, hvor stor betydning det fra amerikansk – og også canadisk – side blev tillagt, at forsvaret af Grønland retligt som faktisk blev knyttet til det nordatlantiske forsvarssystem (jfr. bilag 37).

Som det fremgår af kapitel II, indgik spørgsmål i forbindelse med de amerikanske forsvarsanlæg i Grønland i udenrigsminister Gustav Rasmussens forhandlinger i marts 1949 i Washington om Danmarks tilslutning til Atlantpagten.

Ved fremsættelsen af forslaget til rigsdagsbeslutning om Danmarks tilslutning til Den nordatlantiske Traktat udtalte udenrigsministeren bl. a.:

»Selv ser jeg således på det, at Den nordatlantiske Traktat vil afgive en hensigtsmæssig ramme for en tilfredsstillende løsning af vore problemer i Grønland. Traktaten er en defensiv forholdsregel, og jeg modtog som sagt udtrykkelige forsikringer fra udenrigsminister Acheson om, at der ikke under nogen omstændighed ville blive gjort forsøg på at benytte Grønland til angreb mod noget fremmed land. Ingen baser inden for dette territorium vil blive benyttet til andet end forsvar af det nordatlantiske område.

Jeg har set den påstand fremsat, at vi er ved at sælge Grønland for nogle kanoner. Dette er urigtigt.

Grønland er ikke solgt og er ikke til salg. Vi fraskriver os ikke nogen ret over landet ved at indtræde i Atlantpagten.»

Med oprettelsen af NATO blev problemerne omkring forsvaret af Grønland i højere grad et fælles Atlanterhavsanliggende end en sag alene mellem Danmark og De forenede Stater. Spørgsmål i forbindelse med øens forsvar kom til behandling i den særlige planlægningsgruppe for det nordatlantiske oceanområde, hvis medlemmer foruden Danmark og De forenede Stater var Belgien, Holland, Frankrig, Island, Norge, Portugal og Storbritannien, jfr. kapitel VII, side 75.

De forsvarsplaner, der udarbejdedes af denne gruppe og af planlægningsgruppen for De forenede Stater og Canada, forudsatte en udbygning af forsvaret i Grønland, som ifølge sagens natur både i økonomisk og personel henseende oversteg, hvad Danmark alene kunne påtage sig.

I overensstemmelse med den af NATO vedtagne fremgangsmåde anmodede planlægningsgruppen for det nordatlantiske oceanområde derfor Danmark og De forenede Stater, som de pagtmedlemmer, der ifølge planerne skulle bidrage mest til de kollektive forsvarsbestræbelser i Grønland, om at indlede forhandlinger om indgåelse af en overenskomst vedrørende de nødvendige forsvarsforanstaltninger i Grønland.

Forhandlingerne indledtes i København den 27. marts 1951 og resulterede i undertegnelsen den 27. april 1951 af en »overenskomst i henhold til Den nordatlantiske Traktat mellem regeringerne i Kongeriget Danmark og Amerikas forenede Stater om forsvaret af Grønland«. Overenskomsten godkendtes af folketinget den 1. juni 1951 med 80 stemmer mod 7 (Danmarks kommunistiske Parti), medens 13 medlemmer (Det radikale Venstre og medlemmer af Danmarks Retsforbund) tilkendegav, at de hverken stemte for eller imod. Godkendelsen i landstinget skete den 8. s. m. Overenskomsten trådte i kraft den 8. juni 1951; ifølge dens artikel XII ophørte fra samme dag Grønlandsaftalen af 9. april 1941 med at være i kraft (bilag 99).

Til forskel fra, hvad der gjaldt under 1941-traktaten, fik De forenede Stater ikke under den nye overenskomst overladt forsvarsområder, der var udelukkende amerikanske. Overenskomsten (artikel II) indeholdt derimod hjemmel til oprettelse af fælles dansk-amerikanske forsvarsområder. Fællesskabet skulle understreges ved, at begge landes nationalflag skulle vaje over forsvarsområderne. For så vidt driften og vedligeholdelsen af et fælles forsvarsområde ville overstige danske kræfter, og forsvarsområdet derfor efter nærmere aftale kom under amerikansk ledelse, gav overenskomsten De forenede Stater adgang til at træffe en række praktiske forholdsregler med henblik på områdets militære benyttelse. Til et amerikansk drevet fælles forsvarsområde kunne den danske øverstkommanderende for Grønland til staben hos den stedlige kommanderende officer knytte dansk militært personel under kommando af en officer, med hvem den amerikanske kommanderende officer skulle rådføre sig i alle vigtige anliggender, der berørte danske interesser. På samme måde

skulle der kunne knyttes amerikansk personel til et fælles forsvarsområde under dansk ledelse.

Ifølge overenskomstens artikel III skulle den hidtil amerikansk drevne marine-depotstation »Grønnedal« snarest overgå til ren dansk drift. Den danske overtagelse fandt sted den 10. august 1951.

Overenskomstens artikel IV bestemte, at i det omfang, det var gennemførligt, ville de dansk-amerikanske forsvarsområder blive stillet til rådighed for andre Atlantpagtdeltageres skibe og luftfartøjer i forbindelse med foranstaltninger til forsvar af Grønland og den øvrige del af det nordatlantiske traktatområde.

En særlig bestemmelse (artikel VI) omhandlede De forenede Staters og deres statsborgeres pligt til at respektere de danske bestemmelser vedrørende den stedlige befolkning og Grønlands indre administration og undgå al uønskelig kontakt med grønlænderne.

De i overenskomsten indeholdte bestemmelser om toldfrihed, skattefrihed og jurisdiktion er i henhold til artikel X senere afløst af de tilsvarende bestemmelser i den mellem NATO-landene indgåede overenskomst af 19. juni 1951 om status for deres styrker.

Overenskomsten skulle i henhold til dens artikel XIV forblive i kraft i samme tidsrum som Den nordatlantiske Traktat. Ifølge artikel XIII skulle dog begge lande efter et passende tidsrum kunne fremsætte revisionsforslag.

Samme dag som folketinget godkendte den dansk-amerikanske overenskomst om forsvaret af Grønland – den 1. juni 1951 – gav folketinget sin tilslutning til udnævnelsen af en øverstkommanderende for fælles forsvarsstyrker i Atlantområdet (SACLANT), jfr. kapitel VII, side 80. I bemærkningerne til regeringens forslag herom blev det fremhævet, at forsvaret af Grønland ville blive henlagt direkte under en dansk kommandant, der stationeredes i Grønland. I de farvande, der grænsede op til Grønland, ville den direkte kontrol også blive udøvet af en dansk officer.

Som et led i varetagelsen af disse opgaver oprettedes den 1. august 1951 »Grønlands Kommando«, hvis chef blev stationeret i »Grønnedal«. Underlagt »Grønlands Kommando« er også slædepatruljen Sirius, der udfører rekognosceringsopgaver på Grønlands østkyst.

I henhold til overenskomsten af 27. april 1951 oprettedes 3 dansk-amerikanske forsvarsområder under lokal amerikansk ledelse: Thule, Søndre Strømfjord og Narsarsuaq. Narsarsuaq-forsvarsområdet blev dog allerede i 1958 inaktiveret.

På forsvarsområderne – og specielt i Thule – skabtes under vanskelige geografiske og klimatiske forhold forsvarsanlæg til gavn for Grønland, det nordamerikanske kontinent og dermed for hele forsvarsalliancen. Forsvarsområderne kom også til at tjene den arktiske forskning, og i civil henseende blev særlig Søndre Strømfjord af betydning for trafikflyvningen i Grønland og over Polarområdet.

I årene efter 1951 opstod der gradvis en interesse i dansk erhvervsliv for at deltage i både anlægsvirksomheden og driften af de fælles forsvarsområder, og i 1956 blev der indgået en aftale med De forenede Stater herom. Denne aftale blev udbygget i 1960 med en aftale om oprettelse af et særligt dansk-amerikansk udvalg bestående af en repræsentant for ambassaden i Washington og en repræsentant for

det amerikanske luftvåben, jfr. udenrigsministeriets bekendtgørelse af 13. april 1961, (Lovtidende C, 1961, side 209).

Formålet med oprettelsen af udvalget var at sikre den effektive gennemførelse af 1956-aftalen. I overensstemmelse hermed er det pålagt udvalget at drage omsorg for løbende udveksling af oplysninger for så vidt angår bestående kontrakter og forslag om fremtidige kontrakter. Endvidere skal udvalget drøfte kommercielle sider af forsyningsplanerne i forbindelse med De forenede Staters forsvarsforanstaltninger i Grønland.

I årene 1952-65 har danske entreprenører udført bygge- og anlægsarbejder på forsvarsområderne til et samlet kontraktbeløb af ca. 500 mill. kr. Hertil kommer service-, reparations- og vedligeholdelsesarbejder, der i årene siden 1964 har andraget ca. 100 mill. kr. om året.

Fra tid til anden har der været rejst spørgsmål om, hvorvidt Danmark modtog eller burde modtage leje eller lignende ydelser for den amerikanske tilstedeværelse på de fælles forsvarsområder i Grønland. Det har her stedse været den danske regerings opfattelse, at den ved overenskomsten af 27. april 1951 givne tilladelse til amerikansk og anden allieret aktivitet i Grønland var et dansk bidrag til det fælles vestlige forsvar, og at det ikke ville være rigtigt at betragte forsvaret af dansk område ud fra et forretningsmæssigt synspunkt (bilag 100 og 101).

Den militærtekniske udvikling med hensyn til interkontinentale bombefly og raketter har i årene siden 1951 med mellemrum nødvendiggjort en udbygning af luftvarslings- og kommunikationssystemet i Grønland. Efter forudgående forhandlinger mellem den danske og den amerikanske regering opnåedes der således i marts 1958 enighed om etableringen af 4 radarstationer i en linie fra Holsteinsborg i vest over indlandsisen til Kulusuk på den grønlandske østkyst. I årene omkring 1960 opførtes på Thule-forsvarsområdet et kraftigt radaranlæg som led i vestens raketvarslings-system.

Under NATO's fællesfinansierede infrastrukturprogram er der endvidere i 1960-61 i Østgrønland opført 2 LORAN-stationer (Long Range Navigation), der kan benyttes af den militære og civile luft- og skibsfart som navigationshjælpemidler i det nordatlantiske område.

Driftsudgifterne for stationerne afholdes af de NATO-lande, der i krigstid vil have skibe under SACLANT's kommando.

2 stationer med tilsvarende opgaver er opført dels i Sydvestgrønland 1963-64, og dels i Nordvestgrønland i 1954. Begge disse er opført for amerikansk regning og alle driftsudgifter afholdes af De forenede Stater.

Opførelsen af den ovennævnte radarstation i nærheden af bopladsen Kulusuk medførte, at der rejstes spørgsmål, om ikke anlæggelsen af en station på dette sted ville blive til alvorlig skade for bopladsens beboere.

Ministeren for Grønland Kai Lindberg redegjorde den 3. og 9. december 1958 i folketinget for de undersøgelser og overvejelser, der havde været bestemmende for radarstationens placering. Stationen skønnedes ikke at ville få væsentlig indflydelse på den lokale befolkning eller dennes erhvervsudøvelse. Skulle de i sagens anledning for befolkningen trufne foranstaltninger vise sig utilstrækkelige og bopladsens be-

boere imod forventning ønske at flytte, så ville ifølge ministeren alle de dermed forbundne udgifter blive betalt af den amerikanske stat (bilag 102).

En sådan flytning blev dog ikke aktuel. Derimod blev der allerede i 1953-54 mod erstatning fra De forenede Stater anlagt en ny boplads for den gamle Thule-koloni, hvis ca. 150 beboere havde ønsket at flytte på grund af de gener, som Thule-forsvarsområdet skønnedes at påføre erhvervsudøvelsen (bilag 103).

Danske dagblade gengav den 23. oktober 1957 et pressetelegram fra Washington, der indeholdt forlydender om en aftale mellem Danmark og De forenede Stater om oprettelse af fjernvåbenbaser (d. v. s. stationering af langtrækkende raketter) i Grønland. Meddelelsen dementeredes omgående af stats- og udenrigsminister H. C. Hansen, der samme dag afgav følgende udtalelse til pressen:

»Der fremsættes ved mange lejligheder mange uforstandige udtalelser. Jeg gør opmærksom på, at de her citerede netop er uden navneangivelse. Jeg kan fastslå, at jeg intet kender til drøftelser om raketbaser på Grønland, og jeg kan ikke se, man opnår noget som helst ved at gå ind i en konkurrence med Sovjet om trusler.«

Der har derimod i en årrække på Thule-forsvarsområdet været stationeret NIKE-luftværnsraketter af samme type som de, der indgår i luftforsvaret af København. Det er et luftværnsvåben med begrænset rækkevidde (ca. 120 km) og med høj træfsikkerhed over for flyvende mål.

Da et amerikansk rekognosceringsfly på vej fra Tyrkiet til Norge den 1. maj 1960 blev skudt ned over sovjetisk område (U-2 episoden), rejste der sig i dansk offentlighed det spørgsmål, om lignende flyvninger kunne tænkes fra dansk område, specielt fra forsvarsområderne i Grønland. I et møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 17. maj 1960 afgav forsvarsminister Poul Hansen følgende erklæring, som blev optaget i communiquéet fra mødet:

»Det er den danske regerings standpunkt, at flyvepladser på dansk område ikke må være basis for allierede flyvemaskiners uhjemlede overflyvninger over ikke-NATO-landes områder, hverken landterritorium eller søterritorium.«